

В. І. Яцухна

СКАРЫНАЗНАЎЧАЯ СПАДЧЫНА ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА

У артыкуле разглядаюцца навуковыя і літаратурна-мастацкія здабыткі Вацлава Ластоўскага ў галіне асэнсавання дзейнасці беларускага і – наогул – усходнеславянскага першадрукара. Увага надаецца асаблівасцям змястоўнага напаўнення навуковых і навукова-папулярных матэрыялаў В. Ластоўскага аб Ф. Скарыне, змешчаных у перыёдыцы першай трэці ХХ стагоддзя, а таксама ў “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі”. Асобным раздзелам ідзе разгляд літаратурна-мастацкай скарыніны В. Ластоўскага, у якой слынны вучоны, пісьменнік, крытык, публіцыст, журналіст, педагог таксама выступіў адным з першапраходцаў.

Аб Ф. Скарыне, яго дзейнасці і значэнні для беларусаў, а таксама для ўсіх усходніх славян і іх суседзяў В. Ластоўскі гаварыў неаднойчы, так бы мовіць, агулам, на старонках беларускай адраджэнскай перыёдыкі. Першай жа, як зараз прынята гаварыць, манаграфічнай працай В. Ластоўскага ў гэтым накірунку стаў артыкул “У 400-летнюю гадаўшчыну”, змешчаны ў канцы 1917 г. у “Гомане”, а таксама ў “Беларускім календары” за 1918 г. У 1924 г. у 2-м нумары часопіса “Крывіч” убачыла свет праца В. Ластоўскага “Доктар Франціш Скарына: (1525–1925)”. І, урэшце, у “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі” (1926) больш дзясятка старонак прысвечана славутаму палачаніну і яго дзейнасці. Як бачна, навуковыя скарыназнаўчыя здабыткі В. Ластоўскага не надта аб’ёмныя. Але, нагадаем, яны былі аднымі з першых ва ўласнабеларускім скарыназнаўстве. І ў гэтым іх несумненна каштоўнасць.

“Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” – апошняя і самая буйная з прац, у якіх В. Ластоўскі піша пра Ф. Скарыну. Прычым яна нядаўна перавыдадзена. Таму менавіта на звесткі з “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі” мы будзем далей абапірацца пры разглядзе навуковай скарыніны В. Ластоўскага.

На што звяртаў увагу В. Ластоўскі, пішучы пра Ф. Скарыну, якія моманты ў дзейнасці першага ўсходнеславянскага кнігадрукара лічыў найважнейшымі?

Першы момант – гэта месца Ф. Скарыны ў айчыннай гісторыі: “Безумоўна, найвялікшай постаццю гісторыі нашай пісьменнасці зьяўляецца Доктар Франціш (Франціск) Скарына, першы чалавек з вучоным тытулам доктара на ўсходзе” [1, с. 298] (Цытаты намі падаюцца ў арыгінале, з захаваннем асаблівасцей напісання; пунктуацыя і сінтаксіс прыводзяцца ў адпаведнасць з сучаснымі нормамі – В.Я.).

Пытанне нацыянальнай прыналежнасці і ідэнтыфікацыі Ф. Скарыны вырашаецца В. Ластоўскім наступным чынам: “Скарына называе сябе ў сваіх кнігах “русіном”, “рускім”, “нaroжeный вь руском языке” <...>, сваю дзейнасць пасвячае “своей братии Руси”, сваю Біблію называе “Бивлія руска выложена доктромъ Франциском Скориною... богу ко чти и людем посполитым к доброму научению”. Гэта ўсё паказуе, што Скарына абычаем таго часу не аддзяляў народнасці ад веравызнання. Для ўсіх яго сучаснікаў “руская вера” была адначасна “руским языком” і процістаўлялася шыранай у тыя часы Ягельлёнамі “нямецкай”, або “ляцкай” веры і штораз больш наплываўшаму ў край “ляцкому языку”” [1, с. 298].

Біяграфічныя звесткі пра Ф. Скарыну падаюцца В. Ластоўскім з улікам здабыткаў тагачаснага скарыназнаўства. Зразумела, што найперш указваецца на месца, дзе нарадзіўся, рос, мужнеў і першапачаткова атрымліваў адукацыю будучы двойчы доктар і ўсходнеславянскі першадрукар: “Родам ён быў “з слаўнага места Полацка”, са старой калыбкі крыўскай культуры, дзе яшчэ ў ХІІ стагоддзды пісаліся і перапісваліся

кнігі, а пазьней існавалі “лаціна-грэцка-рускія” школы і, урэшце, ад 1580 году, Акадэмія” [1, с. 298]. Паводле В. Ластоўскага, менавіта бацька Юрыя (Георгія) Скарыны, полацкі купец Лукаш Скарына, пасля закачэння сынам пачатковай школы (ці атрымання пачатковай адукацыі) у Полацку паслаў яго вучыцца ў Кракаў, ва ўніверсітэт, дзе была “значная крыўская калёнія” [1, с. 298] і нават “руская” царква [1, с. 299]. Там адбылося перайменаванне Юрыя ў Францыска. Распавядаючы аб кракаўскім перыядзе жыцця Ф. Скарыны, В. Ластоўскі прыводзіць цікавы факт, які сёння рэдка ўзгадваецца скарыназнаўцамі: “Сярод тагочасных кракаўскіх прафэсараў быў выдатны вучоны Ян Глоговчык (1507), які раней (1490–1492) быў вучыцелем у князя Івана Гашталда ў Вільні. Аб гэтым Глоговчыку гісторык Сымон Старавольскі перадае, што ён перакладаў Біблію на “рускую” мову, гэта знача – на мову, якой гаварылі і пісалі ў В. Кн. Літоўскім. Мабыць, гэты Глоговчык выклікаў у Скарыны любоў да кнігі і накланіў яго да працы над перакладам Бібліі на агульнаразумелую мову [1, с. 299]. Прычыну з’яўлення Ф. Скарыны ў Падуді В. Ластоўскі тлумачыць імкненнем будучага першадрукара да ведаў, адукацыі, пашырэння, як зараз кажуць, агульнага кругагляду, а таксама тым, што ў Кракаўскім універсітэце не было медыцынскага факультэта: “... акром філэзофіі, Скарыну цікавілі богаслоўе і мэдыцына. Мэдычнага факультэту ў Кракаве не было, і Скарына павінен быў шукаць гэтай веды ў другіх унівэрсытэтах на заходзе Эўропы. Шэсьць гадоў ён недзе вучыўся, але дзе, дагэтуль невядома. Ёсьць пашлякі, што быў на Пражскім унівэрсытэце, што бываў у нямецкіх гарадох” [1, с. 299]. В. Ластоўскі досыць падрабязна перадае аб тым, як і пры якіх умовах Скарына здаваў экзамен на ступень доктара медыцыны ў Падуанскім універсітэце. Пасля экзамену ў Падуді “Ф. Скарына вярнуўся на бацькаўшчыну; тут ён пазнаёміўся з тагочаснымі краёвымі грамадзкімі дзеячамі і братчыкамі, пабываў у Вільні, тагочаснай сталіцы В. Кн. Літоўскага, пераняўся мясцовымі злыбедамі і пастанавіў пасьвяціць сябе прасьветнай працы. У той час у нас вельмі адчуваўся недахват поўнай Бібліі, так патрэбнай для царкоўнага і дамовага чытаньня. Тое, што было перакладзена, не станавіла поўнасьці і траплялася ў злых паперакручаных сьпісках, і то найчасцей у чужой, маларазумелай баўгарскай, царкоўнай мове. І Скарына задумаў перакласьці ўсю Біблію і выдрукаваць яе. Гэта на тыя часы быў вельмі сьмелы крок, бо славянскія народы толькі што яшчэ знаёміліся з друкарскай справай” [1, с. 300]. Тое, што Скарына вырашыў здзейсніць сваю задуму менавіта ў Празе, В. Ластоўскі вытлумачвае наступным чынам: “Дзеля таго, што ў родным яго Полацку ня было спрыяльных варункаў, а ў Кракаве, дзе ён атрымаў вышэйшую асьвету, друкаваньне славянскіх кніг, распачатае Фіолям у 1491 годзе, было спынена дзякуючы цемнаце і фанатызму тамтэйшага духавенства, то Скарына, сабраўшы патрэбныя старыя рукапісы, паехаў у Прагу (“старое места Пражское”). Прага маніла да сябе Скарыну таму, што там у тыя часы была поўная рэлігійная свабода, і ён спадзяваўся, што яго ня сустрэне доля Фіоля” [1, с. 300]. Наступны перыяд у жыцці і дзейнасці Ф. Скарыны звязаны з Вільняй, куды ён “між 1520 і 1525 годам <...> з нявядомых прычын пераносіць сваю друкарню <...>, а таксама свае друкі і рукапісы” [1, с. 300]. В. Ластоўскі пры гэтым, спасылваючыся на польскіх гісторыкаў, акцэнтнае ўвагу на тым, што падчас дадзенага пераезду прапала даволі шмат кніг, надрукаваных у Празе: “... кажуць, што калі вязьлі скарынаўскую Біблію с Прагі ў Вільню, то многа экзэмпляраў яе прапала па дарозе. Прапажа гэта сталася гэтакім парадкам: Скарына, вяртаючыся ў 1525 годзе с Прагі, пабываў у Вітэнбэрзе, дзе тады выступаў Лютар супраць папежа. Каталікі з гэтай прычыны абвінавацілі Скарыну, што ён мае стасункі з Лютарам. Скарыну арэштавалі пад імем “Франціша с Польшчы” і засудзілі на спаленьне. Скарына здолеў апраўдацца і вярнуўся ў Вільню, але заарэштаваныя інквізыцыйнай кнігі былі сканфіскаваны і праўдападобна спалены” [1, с. 303–304]. В. Ластоўскі прыводзіць таксама звесткі аб жаніцьбе ў Вільні Скарыны з Маргарытай, жонкай памёршага Юрыя Адверніка,

а таксама аб страшным пажары ў Вільні ў 1530-м годзе, у якім згарэла і друкарня. Канкрэтны год смерці Ф. Скарыны В. Ластоўскім не ўказаны, ён толькі зазначае, што ў 1535-м годзе першадрукар яшчэ быў жывым. Наогул нічога не сказана В. Ластоўскім аб другім пражскім перыядзе жыцця Ф. Скарыны.

У расповедзе аб Ф. Скарыне і яго дзейнасці, які вядзецца В. Ластоўскім на старонках “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі”, закранаецца пытанне мовы выданняў беларускага і – шырэй – усходнеславянскага першадрукара. Так, даследчык зазначае, што “кнігі друкаваў Скарына некаторыя на царкоўна-славянскай мове (Псалтыр, Апостал), а іншыя на тагочаснай нашай літэратурнай мове. Псалтыр і Апостал былі вельмі пашыраны, дык Скарына агранічыўся толькі рэдакцыйнай папраўкай тэксту і дадаткам тлумачэнняў у крыўскай мове, а такжа памешчаннем на белягах кнігі слоў, незразумелых для чытачоў. Другія кнігі Бібліі, менш пашыраныя і вядомыя толькі ў адрыўках, ён дапоўніў і прарэдагаваў, а некаторыя кнігі пераклаў нанова, карыстаючыся старымі рукапісамі, лацінскім тэкстам і тэкстам чэскай Бібліі, якая была надрукавана ў 1506 годзе” [1, с. 301]. І яшчэ: “Св. пісанне ён друкаваў, па магчымасці, на зразумелай для народу мове. Ён не адважаецца яшчэ перайсці на чыста народную гутарку, у мове яго яшчэ многа баўгарызмаў у слоўніцтве і ў формах, але ўсё-ж такі ў аснову паложана народная крыўская (беларуская) мова з тымі асобнасьцямі, якія характэрызуюць старакрыўскую літэратурную мову. Часьцю гэта быў кансэрватызм самога Скарыны, а часьцю прымушалі яго да гэтага аб’ектыўныя варункі: народная мова тады яшчэ ня была вывучана. Скарына і так зрабіў больш, чым можна было: ён унёс у сваю Біблію многа чыста народных слоў. Падходзячы, на сколькі пазваляў тагочасны стан моваведання, да народнай мовы, ён і так перарос сваё грамадзянства на цэлае стагодзьдзе” [1, с. 301].

У сваёй характарыстыцы выдавецкай прадукцыі Ф. Скарыны В. Ластоўскі не абмінуў і мастацка-эстэтычныя якасці яе. “Выданні Скарыны, – піша вучоны, – вызначаюцца яшчэ мастацкай стараной. Новыя адзелы яго кніг і аґалоўкі аздоблены рысункамі і асобнымі прыгожымі літарамі ў рамках ды застаўкамі. Кнігі маюць дрэварыты, якія, акром прыданьня аздобнасьці кнігам, кіруюцца яшчэ мэтаю, паводле слоў самога Скарыны, “абы людзі посполитыя, чуті могли лепей разумети”. Аб рысунках Скарыны расійскі бібліограф Стасаў кажа: “у Апостале заґалоўныя літары, гэрб Скарыны і монаграма з літарай Т выкананы так дасканальна, з гэткам дзіўным смакам, што перавышаюць усё вырытае ў падобным выглядзе ў Бібліі”. А гэты Апостал друкаваўся ўжо ў Вільні. Пад крыптонімам Т скрываецца адзін са спатужнікаў Скарыны, хтокольвечы з крыўскіх тагочасных мастакоў” [1, с. 304]. Ніжэй пра гэтага невядомага мастака В. Ластоўскі дадае наступнае: “Адно пэўна, што ён, як і Скарына, быў “русін”, на гэта паказуе перезд яго, разам са Скарынай, с Прагі ў Вільню і яго монаграма, зложаная са славянскіх літар” [1, с. 307]. Разам з тым, “маецца такжа дапушчэнне, што часць рысункаў было зроблена самім Скарынам, прынамсі тыя з іх, на якіх красуе гэрб Скарыны – сонца і месяц” [1, с. 307].

Асобна В. Ластоўскі кажа пра шрыфт, які выкарыстоўваў Ф. Скарына. Літары аздоблены “паводле рысунку тых старых рукапісаў, якія вывез з роднага краю. Скарынаўскія літары адтвараюць лепшыя пробкі старакрыўскага–Полацка–Смаленска–Тураўскага–кірылаўскага пісьма, выстылізаванага ў цэнтрах крыўскай асьветы” [1, с. 300].

У канцы расповеду пра дзейнасць Скарыны В. Ластоўскі многа месца аддае разгляду ўплываў надрукаванага выдатным палачанінам на далейшае развіццё кнігавыдавецкай і наогул кнігаасветніцкай, калі так можна сказаць, справы ва Ўсходняй Еўропе. Падагульняе сказанае В. Ластоўскі наступным абзацам: “С павыжшага агляду мы бачым, што ўплыў Ф. Скарыны абыймаў усю ўсходнюю славяншчыну. Пад уплывам Скарыны і яго друкаў засноўецца друкарня сьпярша ў Несьвіжы, згэтуль перадаецца ў Маскву, але не прынятае, дзякуючы цемнаце, друкарства з Масквы вяртаецца назад у Крыўскія землі і абасноўецца яно ў Заблудаве. З Заблудавы ідзе на

Львоў і Астрог, Дэрмань, Угорцы, Страціна, Кіяў. На пару гадоў пазьней Заблудоўскай працуе друкарня Цяпінскага, а адначасна з Львоўскай працуе Віленская друкарня Мсціслаўца, пазьней Мамонічаў, урэшце Евейская, Кутэйнская, Буйневіцкая, Магілёўская і др.” [1, с. 306]. Акрамя таго, “друкаваныя выданьні Скарыны перапісваліся. Захавалася некалькі рукапісаў, якія маглі быць перапісаны з друкаў Скарыны; у некаторых з іх захаваліся і кнігі Бібліі, якія былі надрукаваны Скарынам, але затраціліся. Адны з такіх рукапісаў даслоўна перадаюць скарынаўскія друкі, з утрыманьнем прадмоў і імя Скарыны, а другія сьпіскі маюць зьмененыя правопісы, а такжа заменены яго імя другім ...” [1, с. 306].

У канцы нашага разгляду дзейнасці В. Ластоўскага на ніве навуковага скарыназнаўства звернем увагу на момант, які можна лічыць своеасаблівым пераходным мастком да другой часткі артыкула, у якой разглядаецца мастацкая, а дакладней літаратурна-мастацкая скарыніна славутага беларускага вучонага, пісьменніка, крытыка, мовазнаўцы, педагога, журналіста, гісторыка, палітычнага дзеяча. На 298-й старонцы “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі” ёсць абзац з канстатацыйнай наступнага: “Нажаль гэтага эпохіяльнага мужа не спрамагліся ацаніць яго сучаснікі. Духавенства сьлепа трымалася “святай” царкоўнай славяншчыны і з падозрывасьцю глядзела на вялікага значэння нацыянальную дзейнасць Скарыны, не менш воража адносілася да скарынаўскіх пачынанняў і лацінскае духавенства. Словам, праца Скарыны не была сустрэчана прыхільна між сваімі” [1, с. 298]. Менавіта гэта якраз і склала асноўнае праблемна-змястоўнае поле вершаванага драматычнага абразка В. Ластоўскага “Адзінокі”, а таксама вызначыла яго пераважаючы мастацка-эстэтычны пафас.

Вершаваны драматычны абразок «Адзінокі» быў напісаны В. Ластоўскім у 1917 годзе. Галоўным героем абразка выступае Скарына. Прычым пісьменнік ставіў галоўнай мэтай не столькі намалюваць у абразку вобраз вялікага асветніка і гуманіста, колькі раскрыць унутраную супярэчнасць эпохі, у якую жыў і тварыў беларускі першадрукар. Такім чынам, ядром мастацкай ідэі абразка «Адзінокі» з’яўляецца востры, амаль што трагедыйнага напалу канфлікт: Ф. Скарына імкнецца даць праз выданне кніг на роднай мове асвету свайму народу і ў той жа час сустракае неразуменне, непрыняцце, а то і злоснае асуджэнне уласных памкненняў значнай часткай суайчыннікаў. Прычым не толькі звычайных, простых людзей, але і вучоных, адукаваных.

Адзначым, што крыху раней за В. Ластоўскага досыць глыбока раскрыў трагічныя супярэчнасці скарынаўскай эпохі М. Багдановіч у сваім вершы «Безнадзейнасць» (1913). «Боль безнадзейнасці» кранае душу «доктара лекарскіх навук», бо ён не толькі не знаходзіць актыўнага сустрэчнага руху сваёй падзвіжніцкай дзейнасці, але і бачыць яе непрыняцце многімі і асабліва тымі, ад каго ён чакаў як матэрыяльнай, так і маральнай дапамогі і падтрымкі. Прыкметанае і па-мастацку асэнсаванае М. Багдановічам, а следам за ім і В. Ластоўскім атрымала працяг у беларускай драматургіі толькі ў апошняй трэці ХХ ст. Гэта адбілася перш за ўсё ў драмах А. Петрашкевіча «Напісанае застаецца» (1979) і «Прарок для Айчыны» (1989), у аснову якіх лёг востры канфлікт ідэй, супрацьлеглых сацыяльных і маральных арыентацый, кантраснае супрацьпастаўленне змрочных сіл рэакцыі і светлага розуму, трагічны шлях да свайго народа гуманіста і асветніка Скарыны, які апярэдзіў сваю эпоху, узняўшыся над эгаістычнымі і карыслівымі інтарэсамі правячых колаў Вялікага Княства Літоўскага, яго свецкіх і рэлігійных «айцоў». Да згаданых твораў А. Петрашкевіча бліжэй па змястоўнаму напаўненню і танальнасці пафасам прымыкае драматычная паэма М. Арочкі «Судны дзень Скарыны» (1988), у якой вобраз першадрукара падаецца ў трагічна-узвышаным плане.

Абразок «Адзінокі» пачынаецца словамі віленскага мгістрацкага ўрадоўцы, які прапануе публіцы, што сабралася на плошчы перад ратушай, купіць разам з іншымі рэчамі даўжбітоў і іх кнігі. Апошнімі цікавяцца многія, і кожны дае ім сваю ацэнку. Студэнты гэтыя кнігі адхіляюць па той прычыне, што, як яны мяркуюць, «навейшых

тут дарма шукаць ідэяў» [2, с. 52]. Манахі лічаць Скарыну «рушыцелю закону» Бога, які карае аўтара за тое, што «крануў яго ж святыя словы» [2, с. 52]. Паны здзіўляюцца, як можна, будучы адукаваным чалавекам, доктарам, гарнуцца да простага люду. І ўвогуле яны зыходзяць з наступнага:

Што кнігі для мяшчан тутэйшых
І цёмнага паспольства? Дзіўна!
Ня бачу мудрасці я ў ім,
Бо ж гэта прост наіўна!..
Тут, дзе шляхты род з Італьяскае зямлі
Вядзе пачатак свой, — хоць, праўда, агрубеў
Між гэтага народу, — усё ж, традыцыя і кроў
Павінны падказаць, што мы, ад шляхты да паноў,
К лаціне вінны павяртаць!
А гэтых, шкодных пісьмакоў паспольных,
Да ката даць! [2, с. 51–52]

Не разумее Скарыну і тая частка суайчыннікаў, каму непасрэдна адрасаваны кнігі, – «людзі паспалітыя». Мяшчане і чэрнядзь нават больш варожа, чым панства, настроены да таго, хто «кнігі пераклаў на мову іх прыродную» [2, с. 52], хто клопат пра іх адукацыю і асвету зрабіў сэнсам усяго свайго жыцця.

Убачыўшы такія непрыязныя адносіны да плёну ўласнай тытанічнай працы, першадрукар вельмі засмучаецца. Сэрца яго напаўняецца горыччу і боллю. Аўтар уклаў у вусны Скарыны невялікі маналог, які перадае ўсю складаную гаму думак і пачуццяў чалавека, што так многа зрабіў для свайго народа і разам з тым менавіта за гэта вынес безліч пакут і прыніжэння. Да «Вечнае Праўды Духу Вячыстага» звяртаецца першадрукар, прызываючы яго быць сведкай і адначасова суддзёй найлепшых памкненняў у імя асветы і духоўнага адраджэння Радзімы:

Вечнае Праўды Духу Вячысты,
У сведкі Цябе я корна ўзываю,
Сведч, хоць патомным, порыў мой чысты,
Шчыра ахвярнасьць клаў я для Краю!..
У садзе віновым нівы айчыстай
У поце і спёцы як я трудзіўся:
Кожны расточак духам жарчыстым
Грэў я, кукобіў і весяліўся
Ўродзе мабытнай...
Шмат што якое
Ускалыхаў я, шмат і зярнятак,
Кволых, быць можа, кінуты мною:
У шчырым імкненні шчыра клаў датак...
Стрэў жа ў адплату посык змяіны,
Напасць нікчэмну, зайздрасць і здраду,
Стаў прад людзьмі я вінен бязвінна... [2, с. 53–54]

Скарыне балюча і скрушна. Але на такой вось песімістычна-трагічнай ноце В. Ластоўскі не заканчвае свой твор. Як бы там ні было спачатку, а сапраўдная праца з цягам часу ўсё-такі бярэ сваё: гарадскія жанчыны, вяртаючыся з поля дамоў, пяюць складзеную першадрукаром песню. Такім чынам, хоць невялічкі, але ўсё-такі шлях да розумаў і душ суайчыннікаў пракладзены.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1. Ластоўскі, В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі / Вацлаў Ластоўскі; прадм. А. Сушы. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2012. – С. 298–307.
2. Ластоўскі, В. Адзінокі / Вацлаў Ластоўскі // Спадчына. – 1990. – № 4. – С. 52–54.